

DIJALOG I MOGUĆNOSTI SARADNJE BEOGRADA I PRIŠTINE NA POLJU ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Izdavač

Nacionalni konvent o Evropskoj uniji

Radna grupa za Poglavlje 35

Autori

Ljubiša Mijačić, Institut za teritorijalni ekonomski razvoj

Sanja Sovrlić, Crno beli svet

Godina

2022.

Publikacija je urađena u okviru projekta „Podrška praćenju dijaloga Beograda i Prištine“ finansiranog od strane ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu i Balkanskog fonda za demokratiju Nemačkog Maršalovog fonda SAD. Mišljenja i stavovi izraženi u ovoj publikaciji predstavljaju stavove autora i ne odražavaju neophodno zvanične stavove ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu, Balkanskog fonda za demokratiju Nemačkog Maršalovog fonda SAD, Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji ni Instituta za teritorijalni ekonomski razvoj.

Dijalog i mogućnosti saradnje Beograda i Prištine na polju zaštite životne sredine

*Ljubiša Mijačić, Institut za teritorijalni ekonomski razvoj
Sanja Sovrlić, Crno beli svet*

Decembar 2022.

SADRŽAJ

UVOD	1
STANJE ŽIVOTNE SREDINE.....	3
VAZDUH	4
ZEMLIŠTE.....	9
VODE.....	13
ZAKLJUČAK I PREPORUKE	18

UVOD

Godina 2022 je donela pregršt izazova i uzdrmala je globalni bezbednosni, ekonomski i energetska poredak. Posledično, ovi poremećaji, kao i zamajac pokretanja ekonomije u post-kovid eri, kreirali su još veće pritiske na ekosisteme povećanom eksploatacijom resursa iz životne sredine, pa samim tim i povećanom emisijom zagađenja globalno.

I pored optimizma koji se nazirao početkom 2022. godine zbog ublažavanja mera borbe protiv COVID19, svet je ubrzo ušao u stanje opšte nebezbednosti sa početkom rata u Ukrajini. Posledično, geopolitički interesi, stvaranje i jačanje političkih i bezbednosnih saveza su stvorili globalne ekonomske i energetske izazove koji su ispoljili različite negativne efekte na razvijene i na zemlje u razvoju. No što možemo da zaključimo već sada je da je region Zapadnog Balkana nepripremljen da obezbedi energetska sigurnost ne samo za privredu već i za elementarne potrebe građana.

Pored pomenutih kritičnih dešavanja koji su iako bez presedana ove generacije (COVID19, ratna dešavanja u Ukrajini), svet, a naročito evropski kontinent, zahvatio je najintenzivniji toplotni talas sa minimalnim atmosferskim padavinama. Sve najveće reke Evrope beleže istorijske minimume vodostaja, a vodni ekosistemi su na najvišem stepenu ugroženosti u novijoj istoriji. Ipak, ove vesti nisu izazvale pažnju i zabrinutost javnosti u okolnostima ratnih dešavanja u istočnoj Evropi i straha od širenja sukoba.

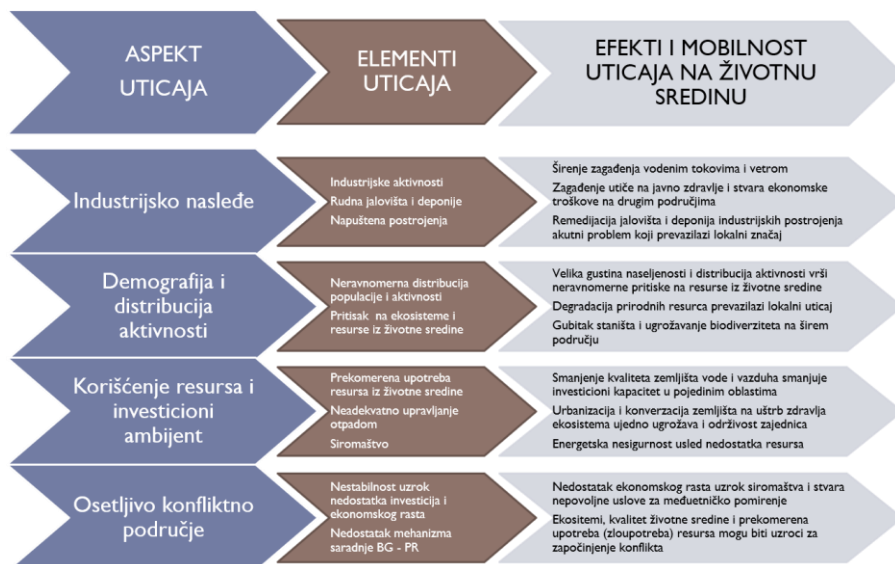
Kompleksni izazovi su obeležili 2022. godinu, gde je isplivala neotpornost sistema i nemogućnost čak i najbogatijih zemalja Evrope da u uslovima pretnje po energetska sigurnost u treptaju oka zanemare sopstvene politike i pravila kreirana u cilju borbe protiv klimatskih promena i ponovo uzdignu napuštene prljave energente i tehnologije. Između ostalog, svedočimo propasti nekoliko decenija globalnih napora na polju smanjenja emisije gasova staklene bašte.

Ukoliko se na globalnom planu ne napravi zaokret ka globalnoj saradnji za dobrobit čovečanstva, ukoliko se ne umire bogovi rata, nacije će umesto saradnje na polju očuvanja životne sredine ući u fazu još veće borbe za kontrolu preostalih prirodnih resursa sa pojačanom eksploatacijom i još većim stepenom degradacije životne sredine. U takvim geopolitičkim okolnostima i u uslovima klimatskih promena, kontrola nad prirodnim resursima će predstavljati imperativ za opstanak nacija, a sama životna sredina može biti iskorišćena kao oružje ili kao povod za pokretanje nekih novih konflikta.

STANJE ŽIVOTNE SREDINE

Kvalitet voda (površinskih i podzemnih), vazduha i zemljišta je u direktnoj korelaciji sa ekonomskim standardom. Infrastrukturno, ekološko, geografsko i pravno nasleđe Kosova u značajnoj meri je povezano sa Srbijom, što se nije izbrisalo jednostranim proglašenjem nezavisnosti. Imajući u vidu međuzavisnost sistema i zajedničkih resursa Srbije i Kosova, ali i visok nivo etničke distance između Srba i Albanaca, može se zaključiti da razlozi degradacije i neadekvatnog korišćenja resursa iz životne sredine mogu takođe biti povod za neke buduće nesuglasice.

Da bi se eliminisali rizici koje različiti vidovi zagađenja mogu da prouzrokuju između Srbije i Kosova, neophodno je definisati trenutne probleme. Pored uzročnika, lokacije i tipa zagađenja ili uticaja neophodno je istražiti način transporta zagađenja, odnosno definisanja područja na koje određeno zagađenje ima uticaj. Iako ovaj algoritam delovanja deluje jednostavno, u okolnostima nedefinisane političke nadležnosti nad teritorijama na kojima zagađenja nastaju ili gde proizvode najveću štetu, rešenja problema zagađenja u tranzitu predstavljaju izazov.

Ilustracija 1. Međuzavisnost i uticaj sistema na životnu sredinu

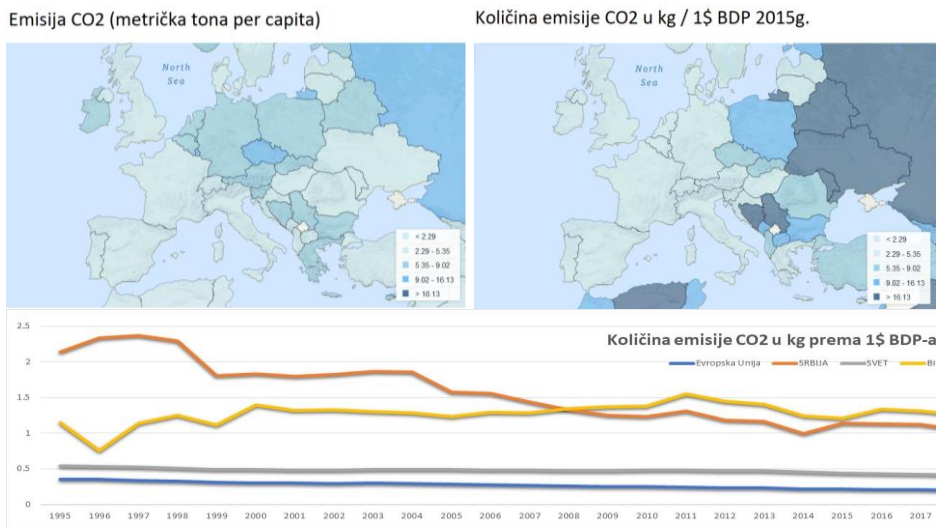
VAZDUH

Iako postoje akutni problemi u domenu kvaliteta vazduha, oni su u najvećoj meri lokalni ili regionalni i imaju ograničeno dejstvo van administrativnih celina kojima vlasti u Beogradu ili Prištini upravljaju. Aerozagađenje u tom smislu ne predstavlja problem koji jedna strana može zloupotrebjavati na štetu druge strane u značajnoj meri. Ipak, i pored ograničenog uticaja i distribucije privrednih aktivnosti i naselja, na ovom polju ima značajnih mogućnosti koje se mogu eksploatisati kako bi se unapredila saradnja između Srbije i Kosova.

Klimatske promene i emisija gasova staklene bašte. Region Zapadnog Balkana nije u fokusu globalnih inicijativa i mehanizama borbe protiv klimatskih promena jer ovaj region ima malu populaciju i relativno zanemarljivu privrednu aktivnost. Dokaz za to su oskudni podaci i informativna osnova ne samo u pogledu emisije CO₂ već i drugih aspekata u sferi očuvanja kvaliteta životne sredine (kontrola i merenja emisije zagađenja u vodama, vazduhu i zemljištu, otvorene baze podataka, katastar zagađivača itd.).

Uvidom u prezentovane podatke može se zaključiti da problemi količine emisije gasova staklene bašte na Zapadnom Balkanu nisu uopšte alarmantni. Na osnovu ovih pokazatelja, a iz perspektive principa zaštite životne sredine može se izneti jeretička pretpostavka da je na Zapadnom Balkanu *poželjnija veća emisija gasova staklene bašte*, ukoliko bi to doprinelo privrednom i ekonomskom razvoju regiona. Iako je ovakav predlog nelogičan sa stanovišta borbe protiv klimatskih promena, on je neophodan kako bi se ostvarili ciljevi ekonomskog razvoja koji bi posledično pozitivno uticali na stabilnost u ovom turbulentnom regionu. Drugim rečima, ekonomski rast bi trebalo da ima prioritet, a on će neminovno u doglednoj budućnosti obezbediti neophodne finansijske i tehnološke resurse koji su potrebni da bi se kreirale i sprovele mere nulte emisije CO₂ (većina evropskih zemalja se obavezala na 2050. godinu).

Prostor za saradnju Beograda i Prištine u borbi protiv klimatskih promena postoji, ali saradnja u toj oblasti nije od kritične važnosti. Ekonomska saradnja, pa i infrastrukturna povezanost dugoročno će stvoriti povoljne uslove za smanjenje emisije CO₂. Fokus treba postaviti na oblike saradnje koji promovišu energetska efikasnost u proizvodnji i distribuciji, ali i konkurentnost regionalne ekonomije i privrede na globalnoj sceni. Pomaci u ovom smeru su u toku implementacije, naročito u pogledu unapređenja saobraćajne infrastrukture otvaranja tržišta radne snage i usluga. Digitalizacija i savremene tehnologije predstavljaju veliku šansu za zemlje u razvoju i mogu stvoriti mehanizme koji će definisati odgovornost pa samim tim i imati uticaje na demokratke procese. Podizanjem kvaliteta informacione osnove i transparentnosti podataka o stanju i kvalitetu životne sredine bi se definisala politička odgovornost pa bi i na taj način problemi životne sredine bili predmet političkih procesa. Standardizovana informaciona osnova bi kreirala rivalstvo i između naroda i njihovih lidera na Balkanu u sprovođenju ciljeva zelene agende sa efikasnijim strategijama, boljim pravnim okvirom i načinom finansiranja.

Ilustracija 2. Emisija CO₂ u Evropi, izvor: Svetska Banka <https://data.worldbank.org>

Aerozagađenje. Za razliku od emisije CO₂, emisije čestica i gasova predstavljaju direktnu pretnju po javno zdravlje i zdravlje ekosistema. Aerozagađenje iz emisije podrazumeva emisiju čestica (PM), ugljen monoksida (toksičan), SOx (sumpor dioksid i trioksid), NOx (nitrati i nitriti), amonijak i metan (biorazgradnja organske materije), opasna organska isparenja, pa i prašinu podignutu sa tla (naročito sa rudnih jalovišta). Aerozagađenje mogu kreirati i meteorološki uslovi jakim vetrom tako da se čestice prašine sa kontaminiranog područja emituju u vazdušne struje i time se kontaminira šire područje.

Ilustracija 3. Kvalitet vazduha [breezometer.com](https://www.breezometer.com) Sl. 1 Nov 2021, Sl. Avg 2022, 2 Sl. 3 Okt 2022

Aerozagađenje je problem neadekvatne distribucije privrednih aktivnosti i distribucije naselja, kao i problem ekonomske nemoći da se koriste bolje tehnologije. Poređenja radi, Srbija ima emisiju od 6,7 MT/per capita CO₂, a Nemačka 7,9 MT/per capita CO₂. To znači da loš kvalitet vazduha na Balkanu u slici 1 nije u uzroku veće emisije gasova već u lošim tehnologijama filtriranja emisija i dostupnosti tipova energenata.

Ipak, veći deo aerozagađenja koji ima toksičnu prirodu pogađa sredine u neposrednoj blizini emitovanja zagađenja i sa različitim klimatskim uslovima. Iste emisije aerozagađenja kreiraju različita stanja kvaliteta vazduha u zimskim odnosno letnjim periodima i slike aerozagađenja ovde to najbolje ilustruju. U tom pogledu bar kratkoročno, postojeće aerozagađenje ne predstavlja veliku pretnju po međuetničke odnose između Albanaca i Srba. Međutim, ukoliko se tehnologije ne unaprede, a postojeće prakse nastave, postoji realan rizik da se međuetnički odnosi pogoršaju u odnosu na ovu oblast.

Iako se u regionu nazire jasna korelacija između aerozagađenja i povećane incidencije bolesti, naročito respiratornih, relevantne podatke koji bi dokazali tu korelaciju je skoro nemoguće evidentirati. Na Kosovu je akutni problem aerozagađenja od elektrana u Obiliću u čijoj se neposrednoj blizini nalazi gotovo 1/3 populacije Kosova i to sa proporcionalnom zastupljenošću svih etničkih grupa (srpska zajednica u opštini Gračanica, i selima oko Obilića i Vučitrna, albanska zajednica u svim opštinama, uključujući i Prištinu).

Neželjeni efekti aerozagađenja na životnu sredinu mogu stvoriti (neformalni) oblik saradnje u zdravstvenom sektoru. Postoje primeri u kojima Albanci sa Kosova traže adekvatnu medicinsku pomoć u bolnicama u Beogradu i drugim većim gradovima u Srbiji. Odluka kosovskih Albanaca da se leče u Srbiji je lična i racionalna, vođena motivom najbržeg izlečenja i adekvatne nege. Nivo poverenja ostvaren kroz lečenje Albanaca u Beogradu ima veliku vrednost i nedovoljno je eksploatisan na polju međuetničke i međuinstitucionalne saradnje između Srbije i Kosova.

U pogledu kontrole kvaliteta vazduha prostor za saradnju svakako postoji i u uslovima trenutne energetske krize. Predlog predsednika Republike Srbije o razmeni lignita za struju bio je velika prilika za saradnju u kojoj bi Priština imala više koristi. Naime, izvozom lignita Kosovo bi izvezlo i aerozagađenje, a zauzvrat bi dobilo višak električne energije za koje nema kapaciteta da proizvede u termoelektranama u Obiliću.

Postoji i prostor za praćenje kvaliteta vazduha i kreiranja baza podataka inventara emisije gasova organizovanih po metodologiji Evropske agencije za životnu sredinu, mada se ne treba zavaravati da je u ovom trenutku moguće realizovati sistem koji je potpuno transparentan. Razlog je već spomenut u pogledu oportunog troška energetske nesigurnosti i smanjenog nivoa investicija u odnosu na poboljšanje kvaliteta životne sredine. Ali i pored toga prikupljanje i razmena podataka o kvalitetu vazduha između Srbije i Kosova (i ostalih sa Zapadnog Balkana) može ostvariti pozitivne efekte kako na kraći tako i na duži vremenski rok.

Očuvanje životne sredine i borba protiv klimatskih promena postaje sve više političko pitanje i danas ima snagu da bude ključni element u borbi za glasove građana u izbornim procesima. Otuda postoji prostor za saradnju i na nivou političkih partija i pokreta koji svoje angažovanje vezuju za zelenu agendu, principe održivog razvoja i slične teme, ali svakako i na nivou organizacija civilnog društva koje su aktivne u ovim oblastima.

ZEMLJIŠTE

Zemljište je ograničen (fiksni) resurs veoma osetljiv na okolne uticaje i aktivnosti, bilo da su prirodne katastrofe ili uticaj čoveka. Uprošteno, možemo reći da su tri glavna uzroka poremećaja kvaliteta zemljišta koji imaju mogućnost da utiču na odnose Srba i Albanaca na Balkanu:

1. Napregnutost ekoloških sistema usled promene namene zemljišta (privreda, poljoprivreda, industrija, urbanizacija...)
2. Industrijsko nasleđe (zaostavština industrijalizacije iz prošlosti)
3. Gubitak biodiverziteta i staništa usled preterane eksploatacije resursa iz životne sredine (šumarstvo, vodoprivreda, poljoprivreda, rudarstvo itd).

Ova tri aspekta opisuju neke značajne lokalne aktivnosti koje mogu imati regionalne ili čak internacionalne posledice. Zagađenje zemljišta pa čak i promena namene zemljišta mogu stvoriti ekonomske i ekološke probleme na velikoj udaljenosti gde su mehanizmi mobilnosti zagađenja uglavnom voda i vazduh, ali mehanizam može biti i kombinovan. Čestice aerozagađenja ili direktne kontaminacije tla zagađenjem se transformišu usled padavina ili izlivanja u vodotokove pa se tako vodenim tokovima kontaminiraju područja daleko od lokacije porekla kontaminacije. Vetar ima sličan mehanizam čestičnim zagađenjima, ali je transport zagađenja ovim putem ipak ograničen. Meteorološki i klimatski uslovi Balkana su povezani tako da povezani hidrološki mehanizmi i ruže vetrova imaju mogućnost da lokalne aktivnosti i zagađenja transportuju na velike daljine. Kao i u pogledu kvaliteta vazduha, uticaj može biti obostran, ali imajući u vidu geografske karakteristike terena, hidrologije i distribucije naselja i aktivnosti, u ovom slučaju uzroci problema su u najvećem delu na Kosovu.

Planiranje i izgradnja u urbanim sredinama od dolaska mirovne misije na Kosovu od 1999. godine do danas imaju konstantan trend rasta. Velika gustina naseljenosti i urbanizacija su stvorili povećani pritisak na sve sisteme pa čak i na poljoprivrednu proizvodnju. Konverzija poljoprivrednog zemljišta u građevinsko na Kosovu je povećala zavisnost

od uvoza prehrambenih i drugih poljoprivrednih proizvoda. Dokaz za to su efekti taksi od 100% na proizvode iz Srbije koje je vlada Ramuša Haradinaja usvojila novembra 2018. godine.

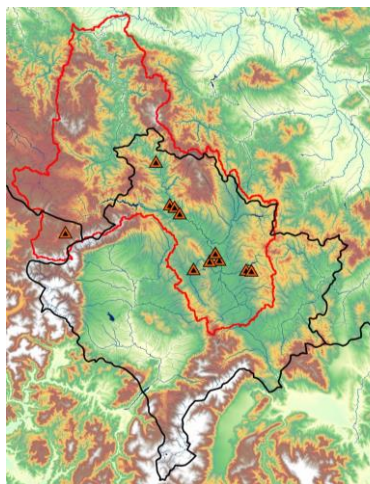

Ilustracija 4. Selo/naselje Čaglavica danas predgrađe grada Priština

Ilustracija 4 pokazuje razvoj naselja na uštrb poljoprivrednog zemljišta u neposrednoj blizini Prištine. Ujedno pokazuje i trend prostornog planiranja koji ne samo da menja namenu, već ujedno pokazuje razmere uticaja i u drugim aspektima koje urbanizacija sa sobom donosi, a to su pritisci na vodne resurse, problemi sa upravljanjem otpadnim vodama i čvrstim otpadom. U konkretnom slučaju koji ilustracija pokazuje, postoje i problemi koncentracije stanovništva na lokaciji koja je ugrožena negativnim uticajima aerozagađenja TE Kosova A i Kosovo B u Obiliću, što znači i povećanim rizikom po javno zdravlje.

Radi objektivnosti, neadekvatno upravljanje otpadom, iako je najvećim delom locirano na Kosovu, u slučaju reke Ibar postoji značajan primer transporta zagađenja prema Kosovu. Sanitarne deponije na teritorijama Rožaje (Mostina) i u opštini Tutin zagađuju reku Ibar koja puni vodom jezero Gazivode. Iako po koncentraciji i tipovima zagađenja, ova kontaminacija ima manji uticaj na kvalitet voda i javno zdravlje, bez obzira, ovaj se problem mora staviti u ravan sa drugim problemima koji se moraju rešavati.

Na regionalne, pa čak i međunarodne odnose, značajan uticaj ima industrijsko nasleđe odnosno žarišta i koncentracija zagađenja iz napuštenih industrijskih i postojećih energetske postrojenja. Zagađenje ovog tipa migrira uglavnom sa Kosova u druga područja i gotovo isključivo je locirano u Ibarsko-Dunavskom slivu. Ova žarišta predstavljaju lokalnu pretnju po zdravlje ljudi i kvalitet zemljišta, ali i internacionalnu pretnju jer ugrožavaju zdravlje vodnih ekosistema i poljoprivredne proizvodnje u

Ilustracija 5. Žarišta zagađenja u Ibarskom slivu

područjima nizvodno od žarišta. U prethodnih nekoliko decenija urađeno je više studija i analiza kvaliteta vode i zemljišta koje ukazuju na razmere uticaja koje ova žarišta imaju na šire područje. Iako su ove analize vredne, sa puno informacija, metodologija rada i prikupljanja uzorka nije sveobuhvatna, odnosno nema elemente saradnje i konsenzusa u načinu prikupljanja i obradi podataka kako bi se identifikovali problemi i uzroci na terenu. Da bi se eliminisali negativni uticaji koji imaju potencijal da ugroze već loše međuetničke odnose, neophodno je uraditi analizu stanja i uticaja ovih žarišta, kao i izraditi katastar zagađivača na svim drugim područjima koji prevazilaze lokalni uticaj. Ova analiza bi tako predstavljala osnovu za izradu akcionog plana aktivnosti i analiza investicionog plana uklanjanja pretnji po životnu sredinu i javno zdravlje u regionu.

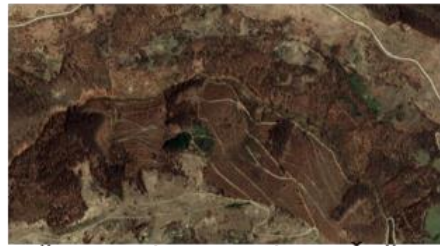
Na loše bio-hemijske karakteristike voda u periodu pre 1999. godine najviše je uticao industrijski otpad, dok uticaj netretiranih otpadnih voda danas ima izrazitiji karakter.

Poslednja velika pretnja po odnose Srba i Albanaca na Balkanu je i preterana eksploatacija resursa iz životne sredine. Velika gustina naseljenosti, urbanizacija i ekonomski rast stvorili su pritisak i na ekosisteme van naseljenih mesta. U prethodnih nekoliko decenija beleži se

porast trenda eksploatacija šuma i kamenog agregata za građevinsku industriju, ilegalne eksploatacije i trgovine šuma i lignita za ogrev, voda i vodnih resursa za energetiku, poljoprivrednu proizvodnju i industriju i dr. Za posledicu, ovi trendovi ugrožavaju ekosistem, staništa divljih životinja i biodiverziteta. Promena sastava i namena zemljišta utiče i na mikroklimu i hidrološke karakteristike i u tom pogledu gubitak šumskog fonda pokazuje svoje negativne efekte i danas.

Šume čuvaju i konzerviraju vodu i štite tlo od erozija tako da je smanjenje područja pod šumama promenilo hidrološke karakteristike u pojedinim područjima u regionu. U prethodnih nekoliko godina svedoci smo nezabeleženih bujičnih poplava koje vremenom postaju sezonska pojava u ravnicama i stvaraju ekološke i ekonomske probleme. Pored toga, gubitak

Opština Vitina KO Stančić

Opština Zubin Potok KO Čečevo

Ilustracija 6. Gubitak šumskog fonda na severu i jugu Kosova

šuma ugrožava staništa i zdravlje ekosistema pa samim tim prouzrokuju nestanak mnogih vrsta od kojih se neke nalaze na EU crvenoj listi (divlja mačka, mrki medved, vuk, tetreb i dr.). Imajući u vidu da ekološka staništa ne poznaju barijere administrativnih celina, ovaj problem se tiče svih aktera tako da je saradnja neophodna na svim nivoima, a preporučuje se izgradnja saradnje od nižih ka višim instancama (npr. lovačkih udruženja ka nadležnom ministarstvu).

Ekologija i ekološki problemi postaju vrednosni okvir koji imaju sve značajniji uticaj na političke procese i oblikuju investicioni ambijent svuda u svetu pa i kod nas. U tom pogledu, oblast zaštite životne sredine je idealan prostor za saradnju i može biti katalizator za stvaranje politika, inicijativa, izgradnju vrednosnog sistema i lidera izvan administrativnih okvira nacija i država. Iako postoje neki oblici saradnje i mehanizama podržanih od strane međunarodnih institucija, vlasništvo i odgovornost za ostvarene ciljeve moraju biti nacionalni. U tom smislu treba težiti, odnosno vršiti pritiske na političke lidere i nacionalne budžete da formiraju mehanizme saradnje.

VODE

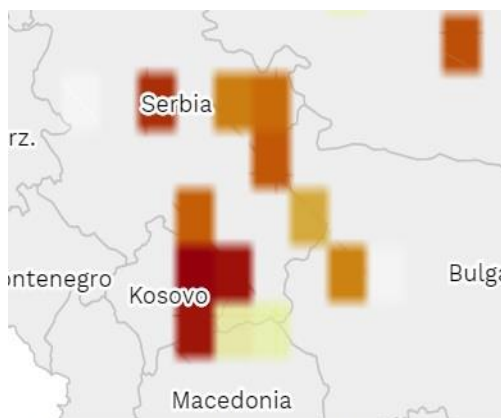
Uzroci i poreklo zagađenja voda su već elaborirani u ovom dokumentu tako da se u ovom segmentu nećemo dalje baviti širokim spektrom problema zagađenja voda koje su u domenu lokalnih nadležnosti (otpadne vode, industrija, poljoprivreda itd.). Umesto toga, problemima voda u ovom delu bavićemo se jednim drugim kritičnim aspektom koje imaju vodni resursi, a to je (ne)dostupnost voda odnosno neracionalno ili prekomerno korišćenje vodnih resursa iz zajedničkog sliva. Potvrda značaja ove teme u odnosima Beograda i Prištine je i tačka 7. Vašingtonskog sporazuma koja predviđa izradu studije o izvodljivosti „*u cilju zajedničkog korišćenja jezera Gazivode kao pouzdanog izvora snabdevanja vodom i energijom*“.

Voda je osetljiv resurs i neophodan za održivost svih sistema. U uslovima već evidentnih klimatskih promena i pod pritiskom ekonomskih sistema zavisnih od rasta, kvalitet i dostupnost voda će predstavljati veliki izazov u regionu i mogu predstavljati pretnju po regionalnu stabilnost.

Dva su faktora koji utiču na količine dostupnih voda. Jedan je hidrološki potencijal područja, a drugi je populacija odnosno gustina naseljenosti područja na kome se resurs vode deli. Sliv reke Ibar po oba osnova, ali više po osnovu gustine naseljenosti spada u red napregnutih vodnih resursa.

Prema usvojenoj metodologiji i indikatorima sa foruma o prirodnim resursima 1989 (Falkenmark, Malin, Lundqvist, & Widstrand, 1989), prag stresnih i održivih mikrocelina u pogledu raspoloživih voda iz obnovljivih izvoda iznosi 1700m³/stanovniku/dnevno. U pogledu ove metodologije, deo ibarskog sliva na području centralnog Kosova (opštine: Priština, Kosovo Polje, Obilić i Vučitrn) zbog male dostupnosti voda, a velike gustine naseljenosti, spada u mikrocelinu kriznih područja sa ograničenim količinama vode. Sajt „vode u svetu“ (www.worldwater.io) prema istoj metodologiji interaktivno prikazuje područja u svetu koja se suočavaju sa nedostatkom voda gde se jasno može utvrditi obim problema u pogledu nedostatka voda na Kosovu danas i u budućnosti. Ono što ilustracija 7 pokazuje je da je Ibarski sliv jako napregnut i nepovoljan u pogledu stvaranja održivog razvoja. Slika 7 takođe ilustruje nepovoljan investicioni ambijent u već siromašnom regionu što u uslovima potpunog odsustva saradnje vodi jačanju motiva za kontrolu preostalih vodnih resursa i takav trend neizbežno vodi ka konfliktima i daljim eskalacijama situacije.

Na Kosovu, najveća gustina naseljenosti i najveća koncentracija industrijskih aktivnosti nalazi se u slivu reke Ibar na centralnom Kosovu. Pri tom, sliv Belog Drima ima zanemarljivo malu koncentraciju industrije i najveći stepen oticanja. Ovako neuravnotežena distribucija aktivnosti i naselja koja su osnovni generatori tražnje voda je nasleđena iz vremena SFRJ i uglavnom je posledica trendova formiranih nakon izgradnje hidro sistema Ibar-

Dostupnost voda po glavi stanovnika

- <500m³
- 500-1,000m³
- 1000-1,700m³
- >1,700m³

Ilustracija 7. Stresna područja raspoloživosti voda (worldwater.io)

Lepenac na kraju 20. veka što je i dalje jedina materijalna osnova za ekonomski razvoj.

Od 1999. godine do danas, nije se uradilo ništa na redistribuciji aktivnosti i ravnomernoj upotrebi resursa prema drugim slivovima, a naročito prema slivu Belog Drima, koji je hidrološki daleko jači od Ibarskog. Pritisak na Ibarski sliv i dalje raste nesmanjenim tempom sa novim koncentracijama populacije i investicijama u energetski sektor (Novo Kosovo 450MW) kao i drugim privrednim aktivnostima. Sve strategije dostupne javnosti na Kosovu se oslanjaju na pojačano zahvatanje akumulacije jezera Gazivode kanalom Ibar-Lepenac, a da se pri tom u potpunosti ignorišu interesi centralne Srbije gde je hidrološka situacija uslovljena hidrološkim potencijalom reke Ibar (ilustracija 7).

Prištinska strana i elite na Kosovu ne vide nikakav problem u ovakvom pristupu i dijalog ili potreba za razgovorom na temu racionalnog korišćenja vodnih resursa koji je zajednički nikada nije postojao. Vašingtonski sporazum je prvi put dao ekonomski značaj vodnim resursima reke Ibar kroz tačku 7. Mada, iako je ova stavka sporazuma u pogledu razvoja dijaloga predstavljala veliki iskorak, pored velikih očekivanja ipak nije proizvela efekat da ijedna strana kapitalizuje na tome.

Priština je očigledno bila primorana da ovu tačku uvrsti u sporazum iako je član pregovaračkog tima iz redova koalicione stranke AAK u znak protesta bio odsutan sa ceremonije potpisivanja, a predsednik ove stranke u toku samog potpisivanja zbog ove tačke pretio rušenjem vlade. Sa druge strane, Beograd osim potvrde faktora u domenu kontrole vodnih resursa, u dostavljenom predlogu studije izvodljivosti (US DoE PNNL 2021) nije dobio nikakva uveravanja da će se smanjiti pritisak i smanjiti napregnutost vodnih resursa reke Ibar i zaštititi interesi zajednica, opština i regiona nizvodno od Raške. Upravo suprotno, studija podržava interese Prištine i investicioni okvir za unapređenje većeg zahvatanja voda iz ovog sliva.

Dokument studije iako je precizirao obavezu kontrole kvaliteta voda na akumulaciji i ispustima, nije razmatrao nikakve mehanizme upravljanja

kvaliteta vodama na pritokama reke Ibar naročito na reci Sitnici. Time se sav teret investicija i odgovornosti prebacio na Beograd, a da Priština pri tom nema nikakve obaveze da rešava probleme u svojoj nadležnosti koje stvaraju daleko značajnije probleme u opštinama Raška i Kraljevo i dalje nizvodno. Pored toga, mora se izneti primedba da predloženi dokument u potpunosti ignoriše (ili autori nisu upoznati) vodoprivrede strategije Crne Gore i Republike Srbije koje mogu imati veliki uticaj na posmatrano područje.

Dokument je predložio kao model saradnje primer sa rekom Kolumbija i slivom koji dele SAD i Kanada. Kvalitet ovog primera je odsustvo hegemonu u kontroli vodnih resursa pa je ovaj primer idealan da se kreiraju uslovi i motivišu strane da učestvuju u pregovorima. Neki drugi primeri i prakse prekograničnih slivova mogu samo stvoriti suprotan efekat i odložiti mogućnost saradnje u nedogled što ne bi koristilo nikome. Ipak, od izrade studije na ovom polju nije se dalje odmaklo i problemi su, kao i ranije, odloženi.

Problem voda i resursi iz Ibarskog sliva, a time i resursi koje ima jezero Gazivode, su osetljivo pitanje za Prištinu jer Priština nema mogućnost da kontroliše priliv voda u ovu akumulaciju. Umesto da preuzme inicijativu i da inicira dijalog, Priština očekuje od stranih partnera da zaštite njene interese dok ujedno demonstrira suverenitet i kontrolu na području jezera Gazivode korišćenjem monopola sile. Beograd planira investicije i razvoj saobraćajne infrastrukture u Raškoj oblasti koja podrazumevaju bolju povezanost sa Crnom Gorom i to u delu sliva gornjeg Ibra. Trenutno ne postoje naznake da Beograd planira izgradnju bilo kakvih vodoprivrednih objekata na ovom području u bliskoj budućnosti, ali sama činjenica da su one moguće predstavlja realnu i kredibilnu pretnju za ekonomiju Kosova. U tom smislu, dijalog o upravljanju i kvalitetu voda u slivu reke Ibar treba započeti što pre i to pre svega jer je za to veći interes ima Priština nego Beograd.

Saradnja je jedini način da se izbegnu konflikti naročito u područjima gde hidrološke karakteristike imaju prekogranični karakter. U tom smislu je

imperativ da se o ovoj temi debatuje u javnom prostoru i da se ova tema stavi na sto tehničkih pregovora u Briselu jer je pitanje odgovornog korišćenja resursa iz životne sredine od najvećeg značaja za kreiranje dugoročne regionalne stabilnosti. Pregršt je primera u svetu koji nam govore da vodni resursi koji se dele sa neprijateljskim etničkim grupama postaju veoma plodno tlo za izbijanje konflikta. Ignorisanje ove teme bi predstavljao dokaz neozbiljnosti i neodgovornosti političkih elita.

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Politički ekosistem: Društveno politički pa i ekonomsko tržišni ekosistem trenutno nije povoljan da bi se problemima životne sredine, pogotovo u okolnostima nejasne teritorijalne organizacije Balkana, bavili na nivou racionalnih-univerzalnih principa. Narativi i interesi su prevashodno u službi političkih, nacionalnih i ekonomskih interesa etničkih grupa. Neretko se problemi iz životne sredine zloupotrebljavaju protiv druge etničke grupe i time se ovo akutno područje još dublje uvlači u potencijalno konfliktno u budućnosti. Ipak, u javnom prostoru, mediji, civilno društvo i građani mogu i moraju da insistiraju da se politički subjekti i lideri jasno odrede i da definišu svoj program i način rešavanja problema u životnoj sredini. Međunarodne organizacije, a naročito finansijske institucije, imaju mehanizme koji postavljaju okvir podrške ili finansiranja projekata u ravan štiteći interes grupa van investicionog područja koji mogu biti od pomoći da se političke elite motivišu da svoje programe dizajniraju na odgovoran način (Svetska Banka OP protokoli; EU direktive i IPA protokoli; USAID - 22 CFR 216 itd.). Ovakvi mehanizmi su poželjni, korisni i dobrodošli, ali stvarna odgovornost i vlasništvo nad posledicama donesenih ili nedonesenih odluka ostaju samo na nadležnim institucijama.

Civilno društvo: Pošto je malo verovatno da će se politički narativi korigovati u smeru efikasnog delovanja na zajedničkim interesima jer ono ne donosi politički kapital za elite, teret pada na civilno društvo da nadzire aktivnosti odluke i aktivnosti političkih elita, korporativnog društva pa čak i pojedinih zajednica i administrativnih celina. Kao nepristrasan akter u uslovima odsustva institucionalne saradnje Beograda i Prištine, civilni sektor jedini ima mogućnost da popuni prazan prostor.

Civilno društvo može kreirati oblik saradnje, omogućiti mehanizme nadzora, merenja podataka, razmene informacija, započeti aktivnosti kreiranja javnih politika, izrade zakonskih strateških i drugih planova koji podižu kvalitet životne sredine i eliminišu potencijalne pretnje po stabilnost u regionu. Nacionalne institucije i agencije bi preporuke, mere i akcione planove trebalo da uvrste u svoje planove investiranja (recimo programi

pošumljavanja, poribljavanja, remedijacije područja i sl.). Od kritične je važnosti da se što je pre moguće izradi katastar zagađivača koji će opisati mobilnosti zagađenja sa jasnim lokacijama žarišta, tačkama ispusta i sa inventarom zagađenja, po metodologiji koja bi bila prihvatljiva za sve strane. Odsustvo institucionalne saradnje ne sme biti izgovor da se ova analiza odlaže jer je takav dokument neophodan kao polazna osnova za kreiranje investicionog okvira i tehnologije rešavanja problema.

Civilni sektor ne sme biti nemi posmatrač nad aktivnostima koje stvaraju ekološku nepravdu na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou. On može da izgradi informacionu osnovu prikupljanja podataka sa terena bilo putem informacionih tehnologija (merna mesta, aplikacija, telemetrijski sistemi...), ali i saradnjom naročito sa pojedincima i grupama onih koje imaju direktne informacije sa terena (udruženja ribolovaca, lovaca, sakupljača šumskih plodova, turističkih organizacija...).

Međunarodna zajednica može donirati sredstva da se započnu aktivnosti na ovom polju, ali cilj je da finansiranje aktivnosti preuzmu nacionalne institucije i agencije čije obaveze civilni sektor realizuje. Međunarodna zajednica ima načina da motiviše Beograd i Prištinu da za početak uzmu učešće, a kasnije preuzmu potpuno finansiranje ovih aktivnosti i time preuzmu vlasništvo nad ostvarenim ciljevima.

Obrazovne institucije: Planovi i programi sa naglaskom na održivi razvoj i ekologiju se moraju unaprediti kako u osnovnom obrazovanju tako i u visokoškolskim ustanovama. Idealno bi bilo uskladiti programe na nivou celog Balkana kako bi se dugoročno kreirala generacija građana koja bi bila sposobna da koristeći poznat rečnik i metodologije rešava zajedničke probleme.

Primer moguće pozitivne uloge ZSO:

Kosovo bezuspešno pokušava da postane deo međunarodne inicijative za zaštitu Dunava (<https://www.icpdr.org/main/>) i u tome nailazi na manje prepreke od Srbije, ali veće prepreke od drugih zemalja članica ove inicijative koje nisu priznale nezavisnosti Kosova (Bosna i Hercegovina, Slovačka, Rumunija, Moldavija i Ukrajina). Treba napomenuti da bez obzira na to što ove zemlje ne priznaju nezavisnost Kosova, one jednoglasno daju podršku dijalogu u okviru Briselskog dijaloga i poštuju sporazume i obaveze proisteklih iz ovog procesa.

Pretpostavimo da je ZSO osnovana i da u okviru njenih administrativnih službi postoji i Sekretarijat za životnu sredinu. Vlada Kosova bi mogla da ovaj sekretarijat imenuje kao stalnog člana međuministarskog saveta za vode i dodeli ovom telu ulogu da predstavlja Kosovo u okviru međunarodne inicijative za zaštitu Dunava. Sekretarijat bi tako učestvovao u radu ove inicijative, pripremao izveštaje o sastancima i zaključcima i podnosio ih direktno vladi Kosova.

Imajući u vidu da je ZSO derivat Briselskog sporazuma i tačka sporazuma na kojoj Beograd najviše insistira, logično bi bilo da Beograd ne iznese svoje primedbe na učešće Prištine za prijem u ovoj inicijativi. Takođe, bilo bi logično da sve zemlje koje ne priznaju Kosovo prihvate njeno članstvo jer je dogovor o predstavljanju Kosova proistekao iz Briselskog Procesu, koji svi podržavaju.

Dijalog Beograda i Prištine u službi održivog razvoja: Bilo bi korisno da se izradi analiza uticaja pojedinačnih Briselskih sporazuma na životnu sredinu, kao i inventar tema vezanih za zaštitu životne sredine koje se ne razmatraju (ignorišu) u okviru tehničkog ili političkog dijaloga. Takva analiza bi mogla da bude iskorišćena da bi se mobilisala javnost na neophodnost rešavanja problema koji su u službi boljeg kvaliteta života građana.

NACIONALNI KONVENT O
EVROPSKOJ UNIJI
KNEZA MILOŠA 4
11000 BEOGRAD
WWW.EUKONVENT.ORG
OFFICE@EUKONVENT.ORG

INSTITUT ZA TERITORIJALNI
EKONOMSKI RAZVOJ (INTER)
VLAJKOVIĆEVA 29
11000 BEOGRAD
+381 (0)11 3246 766
WWW.REGIONALNIRAZVOJ.ORG
OFFICE@REGIONALNIRAZVOJ.ORG